

IZZAT SULTONNING ADABIYOTSHUNOS SIFATIDAGI ILMIY QIYOFASI VA NAZARIY MEROSI

Boboqulov Oybek Abdiquodirovich

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat

o'zbek tili va adabiyoti universiteti, magistrant

Boboqulovoybek999@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada akademik Izzat Sultonning o'zbek adabiyotshunosligidagi o'rni, uning adabiyotshunos sifatidagi ilmiy qiyofasi hamda nazariy merosi tizimli tarzda tadqiq etiladi. Tadqiqot jarayonida olimning adabiyot nazariyasiga oid qarashlari, badiiy obraz, poetika, mazmun va shakl munosabatlariga doir konsepsiyalari tahlil qilinadi. Izzat Sulton adabiy asarni estetik hodisa sifatida talqin etish zarurligini ilmiy asoslab bergan yetakchi olimlardan biri ekanligi asoslanadi. Maqolada uning "Adabiyot nazariyasi" darsliklari va mumtoz adabiyot, xususan, Alisher Navoiy ijodiga bag'ishlangan tadqiqotlari misolida estetik-nazariy yondashuvning o'zbek adabiyotshunosligi rivojidadagi ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, Izzat Sulton ilmiy merosining davomiyligi shaxsiy izdoshlardan ko'ra, uning metodologik qarashlari va ilmiy tizimi orqali namoyon bo'lishi asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari olim yaratgan nazariy yondashuv bugungi adabiyotshunoslik uchun ham dolzarb metodologik ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Izzat Sulton, o'zbek adabiyotshunosligi, adabiyot nazariyasi, badiiy obraz, poetika, estetik tahlil, metodologik yondashuv.

O‘zbek adabiyotshunosligi taraqqiyotida adabiy jarayonni nazariy jihatdan izohlash, badiiy hodisalarni estetik va metodologik asosda tahlil qilish masalasi muhim ilmiy vazifalardan biri bo‘lib kelgan. Bu jarayonda ayrim olimlarning faoliyati alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ular adabiyotshunoslikni faqat adabiy materiallar sharhi darajasida emas, balki mustaqil ilmiy tizim sifatida shakllantirishga xizmat qilgan. Shunday olimlardan biri akademik Izzat Sultonidir.

Izzat Sulton ilmiy faoliyati o‘zbek adabiyotshunosligining nazariy poydevorini yaratish bilan chambarchas bog‘liqdir. Uning adabiyot nazariyasiga oid qarashlari, badiiy obraz, poetika, janr va uslub masalalariga yondashuvi o‘z davri uchun yangi ilmiy bosqichni boshlab berdi. Olim adabiy asarni faqat ijtimoiy-hayotiy mazmun nuqtai nazaridan emas, balki estetik hodisa sifatida talqin qilish zarurligini ilgari surdi. Bu yondashuv o‘zbek adabiyotshunosligida ilmiy tahlil madaniyatining shakllanishida muhim rol o‘ynadi.

Shunga qaramay, Izzat Sultonning ilmiy merosi ko‘pincha uning dramaturgik faoliyati yoki adabiy-tarixiy ishlari bilan bir qatorda umumiy tarzda tilga olinadi. Holbuki, olimning adabiyotshunos sifatidagi qiyofasi, uning nazariy qarashlari va metodologik yondashuvi alohida, tizimli tadqiqotni talab etadi. Ayniqsa, bugungi adabiyotshunoslikda metodologik xilma-xillik kuchayib borayotgan bir paytda Izzat Sulton ilmiy qarashlarini qayta ko‘rib chiqish va ularning zamonaviy ahamiyatini aniqlash dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

Mazkur maqolada Izzat Sultonning ilmiy faoliyati va asarlari asosida uning adabiyotshunos sifatidagi ilmiy qiyofasini ochib berish maqsad qilib olinadi. Tadqiqotda olimning adabiyot nazariyasiga qo‘shgan hissasi, badiiy-estetik qarashlari hamda u yaratgan nazariy yo‘nalishning o‘zbek adabiyotshunosligi rivojidadagi o‘rni tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy e‘tibori shaxsiy ta’sir doirasini mavhum tarzda belgilashga emas, balki Izzat Sulton tomonidan ishlab chiqilgan

ilmiy konsepsiyalar va ularning adabiyotshunoslik tizimidagi ahamiyatini asoslashga qaratiladi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda Izzat Sultonning adabiyotshunos sifatidagi faoliyati izdoshlari masalasi bilan emas, balki uning nazariy merosi, metodologik qarashlari va ilmiy an'ana sifatida tutgan o'rni bilan bog'liq holda yoritiladi. Bu esa olimning ilmiy merosini xolis va ishonchli baholash imkonini beradi hamda zamonaviy adabiyotshunoslik uchun muhim ilmiy xulosalar chiqarishga xizmat qiladi.

Izzat Sulton o'zbek adabiyotshunosligida adabiyot nazariyasini mustaqil ilmiy tizim sifatida shakllantirgan yirik olimlardan biridir. Uning ilmiy faoliyati XX asrning 30-yillaridan boshlab, adabiy tafakkurda nazariy umumlashtirishlarga ehtiyoj kuchaygan davrda maydonga chiqdi. Olim adabiy asarni faqat mafkuraviy yoki tarixiy hodisa sifatida emas, balki **estetik tizim** sifatida tahlil qilish zarurligini ilmiy asosda ilgari surdi¹.

Izzat Sultonning 1939-yilda nashr etilgan *“Adabiyot nazariyasi”* darsligi o'zbek adabiyotshunosligida nazariy fikrni tizimlashtirish yo'lidagi ilk muhim qadamlardan biri bo'ldi. Unda olim adabiyotning predmetini, badiiy asarning mohiyatini va san'atning estetik vazifalarini aniqlab beradi. Jumladan, u adabiyotning asosiy vazifasini quyidagicha belgilaydi: *“Adabiyot hayotni nusxa ko'chirish emas, balki uni badiiy obrazlar orqali estetik umumlashtirishdir”*². Bu ta'rif Izzat Sultonning adabiyotga **san'at hodisasi** sifatida yondashganini ko'rsatadi va uning keyingi barcha nazariy qarashlari uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

¹ Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. Oliy o'quv yurtlari filologiya fakultetlari uchun darslik. – Toshkent: O'qituvchi, 1986. – 7–9-betlar.

² Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: 1939. – 12-bet.

Olimning ilmiy shakllanishida adabiyot tarixini nazariy tafakkur bilan uyg'un holda o'rganish tamoyili muhim o'rin egallaydi. U adabiy jarayonni uzluksiz rivojlanish sifatida tushunib, har bir davr adabiyotini ichki qonuniyatlar asosida tahlil qilishga intildi. *“O'zbek sovet adabiyoti tarixi ocherklari”* ikki jildligida Izzat Sulton adabiy taraqqiyotni davrlar bo'yicha emas, balki **badiiy tafakkur evolyutsiyasi** nuqtai nazaridan yoritishga harakat qiladi³.

Izzat Sultonning adabiyotshunos sifatidagi qiyofasi, ayniqsa, uning Alisher Navoiy ijodiga bag'ishlangan tadqiqotlarida yorqin namoyon bo'ladi. *“Navoiyning qalb daftari”* asarida u shoir ijodini faqat tarixiy-biografik yondashuv bilan cheklamay, balki badiiy tafakkur, poetik obraz va ichki ruhiy kechinmalar bilan bog'liq holda tahlil qiladi. Olim Navoiy asarlarida badiiy obraz masalasiga to'xtalar ekan, shunday yozadi: *“Navoiy ijodida obraz — bu shunchaki tasvir emas, balki shoir tafakkurining estetik ifodasidir”*⁴. Bu fikr Izzat Sultonning poetik tafakkurga bo'lgan chuqur nazariy yondashuvini ko'rsatadi.

Umuman olganda, Izzat Sultonning ilmiy faoliyati adabiyot nazariyasi, adabiyot tarixi va poetika masalalarini o'zaro uzviy bog'liq holda o'rganish bilan xarakterlanadi. Uning darsliklari va ilmiy asarlari o'zbek adabiyotshunosligida nazariy fikrlash madaniyatini shakllantirib, keyingi tadqiqotlar uchun mustahkam ilmiy poydevor yaratdi.

Izzat Sultonning ilmiy merosida adabiyot nazariyasi markaziy o'rin egallaydi. Olim o'zbek adabiyotshunosligida nazariy fikrni tizimli, kategoriyalarga tayangan holda bayon qilgan ilk tadqiqotchilardan biridir. Uning nazariy qarashlari, avvalo,

³ O'zbek sovet adabiyoti tarixi ocherklari. Ikki jildlik. – Toshkent, 1961. – I jild, 5–8-betlar.

⁴ Izzat Sulton. Navoiyning qalb daftari. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1969. – 34-bet.

badiiy asar mohiyati, obraz, poetika va **estetik umumlashtirish** tushunchalarini izohlash orqali namoyon bo‘ladi.

Izzat Sulton adabiyot nazariyasini faqat yordamchi fan sifatida emas, balki mustaqil ilmiy soha sifatida qaraydi. U adabiyot nazariyasining vazifasini quyidagicha belgilaydi: *“Adabiyot nazariyasi badiiy asarning ichki qonuniyatlarini ochib beruvchi, uning estetik tabiatini tushuntiruvchi fan hisoblanadi”*⁵. Mazkur yondashuv olimning adabiyotga formal yoki sotsiologik doiradan chiqib, **estetik tafakkur mahsuli** sifatida qaraganini ko‘rsatadi.

Izzat Sulton nazariy qarashlarining asosiy tushunchalaridan biri — **badiiy obraz** masalasidir. Olim obrazni hayotiy faktlarning oddiy aks ettirilishi emas, balki ijodkor tafakkuri orqali qayta ishlangan estetik hodisa sifatida talqin qiladi. Uning ta’kidlashicha: *“Badiiy obraz hayot haqiqatining san’atkor ongida qayta yaratilgan shaklidir”*⁶. Bu ta’rif orqali Izzat Sulton realizmni mexanik nusxachilikdan farqlab, uni **estetik umumlashtirish jarayoni** sifatida tushuntiradi. Aynan shu qarash o‘zbek adabiyotshunosligida obraz tahlilining nazariy asoslarini mustahkamladi.

Olim obraz va xarakter munosabatiga alohida e’tibor qaratadi. Uning fikricha, xarakter — obrazning markaziy unsuri bo‘lib, u ijtimoiy muhit va individual ruhiy dunyo uyg‘unligida shakllanadi⁷. Bu qarashlar keyinchalik adabiy qahramon psixologiyasini o‘rganishda metodologik asos bo‘lib xizmat qildi.

Izzat Sulton poetikani badiiy asarning ichki tuzilishini ochib beruvchi muhim nazariy kategoriya sifatida baholaydi. U poetikani faqat shakliy unsurlar majmui emas, balki **badiiy tafakkurning ifodasi** sifatida tushunadi. Olim yozadi: *“Poetika*

⁵ Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. Oliy o‘quv yurtlari filologiya fakultetlari uchun darslik. – Toshkent: O‘qituvchi, 1986. – 5–6-betlar.

⁶ Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent, 1939. – 28-bet.

⁷ Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1980. – 112–114-betlar.

— *bu badiiy tafakkurning shakl va mazmundagi uyg'unligidir*”⁸. Bu qarash Izzat Sultonning shakl va mazmun masalasiga dialektik yondashganini ko'rsatadi. Uning fikricha, mazmun shakldan ajralgan holda mavjud bo'la olmaydi va aksincha, shakl mazmunsiz estetik qiymat kasb etmaydi.

Olimning poetikaga oid qarashlari Alisher Navoiy ijodiga bag'ishlangan tadqiqotlarida yanada chuqurlashadi. “*Navoiyning qalb daftari*” asarida Izzat Sulton Navoiy poetikasini obraz, ramz va ichki kechinmalar orqali tahlil qilib, shoir ijodidagi badiiy tafakkur yuksakligini ilmiy asosda ochib beradi⁹.

Izzat Sulton tomonidan ishlab chiqilgan nazariy qarashlar o'zbek adabiyotshunosligida adabiy tahlil madaniyatini shakllantirishga xizmat qildi. Uning “*Adabiyot nazariyasi*” darsliklari bir necha bor qayta nashr etilishi bu asarlarning ilmiy va pedagogik ahamiyatini ko'rsatadi. Ayniqsa, 1980 va 1986-yillardagi nashrlarda olim nazariy tushunchalarni yanada tizimlashtirib, ularni adabiy jarayon bilan bog'lashga erishadi¹⁰.

Shu jihatdan, Izzat Sultonning adabiyot nazariyasiga qo'shgan hissasi nafaqat o'z davrida, balki bugungi adabiyotshunoslik uchun ham metodologik ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

Izzat Sultonning adabiyotshunoslikdagi o'rni faqat alohida ilmiy qarashlar majmui bilan emas, balki u yaratgan **nazariy yondashuv tizimi** orqali belgilanadi. Olimning ilmiy faoliyati natijasida shakllangan ushbu tizim o'zbek adabiyotshunosligida alohida metodologik yo'nalish sifatida namoyon bo'ldi. Shu ma'noda, Izzat Sultonning ilmiy merosini “maktab” tushunchasi bilan izohlash

⁸ Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. Ikki jildlik. – Toshkent: O'qituvchi, 1980. – I jild, 76-bet.

⁹ Izzat Sulton. Navoiyning qalb daftari. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1969. – 41–45-betlar.

¹⁰ Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1986. – 3–4-betlar.

bevosita shaxsiy shogirdlar ro'yxati orqali emas, balki **nazariy paradigmaning davomiyligi** orqali asoslanadi.

Izzat Sulton ilmiy maktabining asosiy belgisi — **adabiyotga estetik-nazariy yondashuvning ustuvorligidir**. Olim adabiy asarni ijtimoiy hodisa sifatida talqin qilish bilan birga, uning ichki estetik qonuniyatlarini ochishni bosh maqsad deb biladi. U shunday yozadi: *“Badiiy asarni tushunish uchun uning ijtimoiy manbalarini bilish yetarli emas, asarning estetik tuzilishini ham ochish zarur”*¹¹. Bu fikr o'zbek adabiyotshunosligida **estetik tahlil madaniyatining** shakllanishiga turtki bo'ldi. Izzat Sulton adabiyot nazariyasini umumiy g'oyaviy bayonlardan chiqarib, **ilmiy kategoriyalar tizimi** darajasiga ko'tardi. Uning *“Adabiyot nazariyasi”* darsliklarida ishlab chiqilgan obraz, xarakter, poetika, mazmun va shakl haqidagi tushunchalar keyingi adabiyotshunoslik tadqiqotlarida **asosiy tayanch nuqtalar** sifatida qo'llanildi¹².

Shu tariqa, Izzat Sulton ilmiy maktabining metodologik poydevori — adabiyotshunoslikni **nazariy jihatdan mustahkamlash** va **tizimli tahlil madaniyatini shakllantirishdan** iborat bo'ldi.

Izzat Sulton ilmiy ta'sirining eng muhim yo'nalishlaridan biri — uning adabiyot nazariyasiga oid qarashlarining **ta'lim tizimi orqali mustahkamlanishidir**. Olim tomonidan yaratilgan darsliklar o'nlab yillar davomida oliy o'quv yurtlarining filologiya fakultetlarida asosiy qo'llanma sifatida foydalanildi.

¹¹ Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1986. – 12–13-betlar.

¹² Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. Ikki jildlik. – Toshkent: O'qituvchi, 1980. – I jild, 7–10-betlar.

Xususan, 1980 va 1986-yillardagi “*Adabiyot nazariyasi*” nashrlari o‘zbek adabiyotshunosligida nazariy bilimlarning **standart modelini** shakllantirdi¹³. Ushbu model asosida:

- adabiy asarni tahlil qilish,
- nazariy tushunchalarni amaliy matn bilan bog‘lash,
- estetik kategoriyalarni tizimli izohlash

kabi metodlar ilmiy tadqiqotlarda keng qo‘llanila boshlandi.

Shuningdek, “*O‘zbek sovet adabiyoti tarixi ocherklari*” hamda “*O‘zbek sovet tanqidchiligi tarixi*” kabi jamoaviy asarlardagi ishtiroki Izzat Sulton qarashlarining **institutsional darajada e’tirof etilganini** ko‘rsatadi¹⁴. Bu holat uning ilmiy maktabi individual emas, balki **umumadabiyotshunoslik miqyosida** faol bo‘lganini tasdiqlaydi.

Bugungi o‘zbek adabiyotshunosligida Izzat Sulton ishlab chiqqan nazariy yondashuvlar o‘z ahamiyatini yo‘qotgani yo‘q. Aksincha, adabiy matnni estetik tahlil qilish, obraz va poetikani markazga qo‘yish tamoyillari hozirgi ilmiy izlanishlarda ham dolzarbligini saqlab kelmoqda.

Izzat Sultonning Navoiy ijodiga oid tadqiqotlari, xususan “*Navoiyning qalb daftari*” va “*Kniga priznaniy Navoi*” asarlari bugungi navoiyshunoslik tadqiqotlarida **nazariy tayanch manba** sifatida foydalanilmoqda¹⁵. Bu holat olim ilmiy merosining tarixiy emas, balki **faol ilmiy qiymatga ega ekanini** ko‘rsatadi.

Shu jihatdan, Izzat Sulton adabiyotshunoslik maktabi:

¹³ Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1986. – 3–5-betlar.

¹⁴ O‘zbek sovet adabiyoti tarixi ocherklari. Ikki jildlik. – Toshkent, 1961–1962. – Kirish qismi.

¹⁵ Izzat Sulton. Navoiyning qalb daftari. – Toshkent: Adabiyot va san’at, 1969. – 5–8-betlar.

- nazariy aniqlik,
- estetik tahlilga ustuvorlik,
- ilmiy tizimlilik

tamoyillari orqali bugungi adabiyotshunoslik tafakkurida ham yashab kelmoqda.

Mazkur ilmiy maqolada Izzat Sultonning o'zbek adabiyotshunosligidagi o'rni va adabiyotshunos sifatidagi ilmiy qiyofasi tizimli tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida olimning ilmiy faoliyati, adabiyot nazariyasiga oid qarashlari hamda u yaratgan metodologik yondashuvning adabiyotshunoslik taraqqiyotidagi ahamiyati asoslab berildi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Izzat Sulton o'zbek adabiyotshunosligida adabiyot nazariyasini mustaqil va mukammal ilmiy yo'nalish sifatida shakllantirgan yetakchi olimlardan biridir. Uning ilmiy ishlari adabiy asarni estetik hodisa sifatida o'rganish, badiiy obraz, poetika, mazmun va shakl munosabatlarini tizimli yondashuv asosida tahlil qilishga qaratilgani bilan ajralib turadi. Bu yondashuv o'zbek adabiyotshunosligida nazariy tafakkurning rivojiga muhim turtki bo'ldi.

Maqolada Izzat Sulton ilmiy merosining davomiyligi shaxsiy izdoshlardan ko'ra, uning darsliklari, ilmiy risolalari va metodologik qarashlari orqali namoyon bo'lishi asoslab berildi. Olim tomonidan ishlab chiqilgan nazariy tushunchalar va tahlil mezonlari adabiyotshunoslik ta'limi hamda ilmiy tadqiqotlar tizimida uzoq yillar davomida faol qo'llanilib kelinmoqda. Bu holat Izzat Sulton ilmiy maktabining institutsional va metodologik jihatdan barqaror ekanini ko'rsatadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari Izzat Sultonning adabiyot tarixiga va mumtoz adabiyot, xususan, Alisher Navoiy ijodini talqin etishga qo'shgan hissasi bugungi adabiyotshunoslik uchun ham dolzarb ekanini tasdiqlaydi. Olimning estetik

yondashuvga asoslangan qarashlari zamonaviy adabiy tahlil jarayonida metodologik tayanch vazifasini o'tashi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Izzat Sulton ilmiy merosi o'zbek adabiyotshunosligida nazariy tafakkur, estetik tahlil va ilmiy tizimlilikni qaror toptirgan muhim manba sifatida baholanadi. Mazkur maqola natijalari olimning adabiyotshunos sifatidagi ilmiy qiyofasini yanada chuqurroq anglash va uning merosini zamonaviy ilmiy muomalaga faol jalb etish uchun xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sultonov Izzat. Adabiyot nazariyasi. Maktablar uchun darslik. – Toshkent, 1939.
2. Sultanov Izzat. Alisher Navoi // Uzbekskaya sovetskaya dramaturgiya to'plamida. – Moskva, 1951.
3. Sultan Izzat. Svet Rossii // Zvezda Vostoka jurnali. – 1959. – № 9.
4. Sulton Izzat. Pyesalar, maqolalar. – Toshkent, 1959.
5. O'zbek sovet adabiyoti tarixi ocherklari.* Ikki jildlik. – Toshkent, 1961–1962.
6. Sultan Izzat. O znachenii tvorchestva Xamzi Xakimzade Niyazi v formirovanii metoda sotsialisticheskogo realizma v uzbekskoy literature // Voprosi uzbekskoy literaturi to'plamida. – Toshkent, 1967.
7. Sulton Izzat. Navoiyning qalb daftari. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1969.
8. Sulton Izzat. Asarlar. 4 tomlik. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1971–1974.

9. Sultan Izzat. Kniga priznaniy Navoi. Jizn i tvorчество velikogo poeta so slov ego samego i sovremennikov. – Tashkent: Izdatel'stvo literaturi i iskusstva, 1979. – 327 s.
10. Sultonov Izzat. Adabiyot nazariyasi. Ikki jildlik. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 1980.
11. Sultonov Izzat. Adabiyot nazariyasi. Oliy o'quv yurtlari filologiya fakultetlari uchun darslik. 2-nashr. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 1986. – 406 b.
12. O'zbek sovet tanqidchiligi tarixi.* Ikki jildlik. – Toshkent, 1987. (Mualliflar jamoasi tarkibida I. Sulton).
13. Sultan Izzat. Kniga priznaniy Navoi. Bukinistik nashr. – Tashkent: Izdatel'stvo literaturi i iskusstva, 1985. – 304 s.
14. Boboqulov O.A. IZZAT SULTONNING ADABIYOTSHUNOS SIFATIDA SHAKLLANISHI // Студенческий вестник: электрон. научн. журн. 2026. № 1(381).